

Bírói kérdésfeltevések a magyar tanú- és szakértői bizonyításokban

Varga Marianna

SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

Összefoglaló

Tanulmányomban a bírák által feltett kérdések típusait vizsgálom a tanúk és szakértők befolyásolásának és befolyásolhatóságának szempontjából, a magyar tanú- és szakértői bizonyításokban betöltött komplex szerepükből kiindulva. A vizsgálat korpuszát 16 tárgyalás alkotja, fele-fele arányban büntető és polgári peres eljárás. Ezek közül 13 tárgyalást diktafonnal rögzítettem, így összesen 22 óra 14 perc hangfelvételt és a további 3 tárgyalás során készített írásbeli jegyzetet elemeztem egy komplex szempontrendszer alapján: a konverzációelemzés módszereit ötvöztem funkcionális pragmatikai nézetekkel, valamint jogi és pszichológiai ismeretekre is szükség volt. Vizsgáltam az ágens kihagyásának szerepét, a kérdések preszuppozícióit, valamint a preferenciarendszer szerveződését a válaszadás és annak elmaradása, a típuskonform és nem típuskonform válaszadás, és a megerősítés vagy cáfolás tekintetében. A kihallgatások keretében feltett kérdések típusait egyaránt vizsgáltam jogi és nyelvészeti keretben, s e kettőt egyesítve egy árnyaltabb, összegzett kérdéstipológiát is felvázoltam.

Kulcsszavak: konverzációelemzés, pragmatika, bírósági diskurzusok, kérdések, a hallgató befolyásolhatósága, nem szándékos befolyásolás

1. Bevezetés

1.1. A kutatás tárgya

A bírósági tárgyalásokon kiemelkedően fontos szerepet kap a szóbeliség, ugyanis „*bírói döntés alapjául csak a tárgyaláson szóban előadott vagy ismertetett anyag szolgálhat*” (Szóbeliség elve. Juhászné 2013: 44). A tárgyalás kimenetele szempontjából pedig kulcsfontosságú a bizonyítás, melynek legfontosabb eszközei a tanúvallomások és szakértői vélemények, valamint a szemlék, okiratok és egyéb tárgyi bizonyítékok (Kengyel 2005: 238). A tanú- és szakértői bizonyítás kikérdezés útján zajlik, amely során az ügy szempontjából releváns tények felvetése mellett az esetleges ellentmondásokat is megpróbálják tisztázni. A tanúkhöz intézett kérdések továbbá arra is alkalmasak, hogy felmérjék a tanúk lelkiállapotát, így tehát: az akaratukat, szándékukat, jó- vagy rosszhiszeműségüket, az egyetértésük meglétét vagy hiányát, beszámíthatóságukat, tudatosságukat stb. Ezek ugyan szubjektív elemek, azonban jelentősek a tények megbízhatóságának megállapítása szempontjából (Kengyel 2005: 50). A kérdéseknek tehát igen lényeges és komplex szerep jut a bírósági diskurzusokban, a bennük rejlő egyik legfontosabb lehetőség a kikérdezettek befolyásolása (Kengyel 2005: 366).

Ezek a megfigyelések és általánosítások motiváltak arra, hogy a tanú- és szakértői bizonyításokban a kérdéseket vizsgáljam, méghozzá a befolyásolás és befolyásolhatóság szemszögéből.

1.2. Célkitűzések

A tanulmány legfőbb célja az, hogy bemutassa a magyar bírósági eljárások során a bírák által feltett kérdések típusait a tanúk és szakértők befolyásolásának és befolyásolhatóságának szempontjából. Lényeges kihangsúlyozni azt, hogy kutatásom korpuszát magyar bírósági tárgyalások diskurzusai képezik. Magyarországon ugyanis ilyen típusú vizsgálatok még csak elenyésző számban vannak (vö. pl. Hámosi 2006; Kontra 2006; Sajgál 2006; Dobos 2010), pedig a tanúvallomások bizonyítási eszközként való felhasználása nagyban múlik a kihallgatási módszeren. Külföldön ugyan már számos nyelvészeti kutatás irányul a bírósági diskurzusok vizsgálatára (vö. pl. Beach 1985; Semin–Fiedler 1996; Drew 2008; Komter 2013), ezek zöme azonban az angol-amerikai perjogra épül, amelytől a magyar jogrendszer számos ponton eltér, köztük a bírák szerepében is. A kétféle jogrendszerbeli különbség olyan lényeges eltérésekhez vezethet, amelyet mindenképpen figyelembe kell venni a kutatás során. Ezért a tanulmányban azt is célként tűztem ki, hogy a kérdésekkel való befolyásolást a bírák intézményes szerepéből kiindulva vizsgáljam.¹

1.3. A magyar bírói pervezetés és a tanulmány hipotézisei

A magyar jogrendszerben a kihallgatások során elsőként a bíró kérdezi ki a tanúkat és a szakértőket, a bíróság többi tagja csak ez után kap hozzá jogot (Kengyel 2005: 335). Ezzel szemben az angol-amerikai rendszerben a tanúkat és a feleket az ügyvédek kérdezik ki. A megidézett személyt elsőként a tanút állító fél kérdezi ki (egyeses kihallgatás), majd az ellenérdekű fél intézhet hozzá kérdéseket (kereszt-kérdés). A bizonyítás tehát a felek feladata, a bíró szerepe a bizonyítás ellenőrzése és a törvényesség betartatása, s csak néhány kérdést intéz a kikérdezettekhez (Farkas–Róth 2004 – idézi Fedor 2014: 451). Ezzel a módszerrel a bírói pártatlanságot próbálják fenntartani, ugyanis a bíró így külső szemlélőként felügyelheti a kérdésfeltevések szakszerűségét és befolyásolásmenetségét. A magyar (és hozzá hasonló) jogrendszerek kihallgatási módszerében ugyanis, ahol a bíró kérdezi ki elsőként és részletesen a tanúkat, könnyen előfordulhat, hogy éppen a bíró tesz fel befolyásolásra alkalmas kérdéseket. A felek részéről pedig nehéz feladat azt kérni a bírótól, hogy tagadja meg saját kérdésére a válaszadást (Elek 2008 – idézi Fedor 2014: 450). Ezek ellenére, a klasszikus angolszász perjogra jellemző kereszt-kérdés a hazai, kontinentális alapokra épülő perjogba nem illeszkedik célját tekintve, ugyanis ezzel a kérdésési módszerrel az ellenérdekű fél tanúját hivatottak össze zavarni és szavahihetőségüket megingatni, ezzel gyengítve a másik fél eljárási pozícióját és hitelességét (Fedor 2014: 451).²

¹ Jelen tanulmánynak nem tárgya az ügyvédi kérdésfeltevések bemutatása, de a kutatás során azokkal összevetve is vizsgáltam, l. Varga (2015).

² Magyarországon is volt rá példa, hogy a vádlottat és a tanúkat elsőként az ügyvéd és az ügyész kérdezte ki, majd csak ezt követően a tanács elnöke (bíró). Ez a kiemelt jelentőségű büntetőügyekre vonatkozott, de a jogszabályt 2014. január 1-jével hatályon kívül helyezték (Fedor 2014).

A bírói pervezetést mindezeknél fogva széles körben egyféle „művészetnek” tekintik, hiszen a bírának számos szempontot figyelembe kell venni, és még legalább ennyi követelménynek meg is kell felelniük (Resán 2011). Ezek közül az egyik igen lényeges szempont a befolyásolás minimalizálására való törekvés. Az itt levezetett gondolatmenet alapján a következő, egymással is összefüggő hipotéziseket fogalmaztam meg:

1. A bírák az igazságos ítélethozatal érdekében a befolyásolás minimalizálására törekednek, amely bizonyos nyelvi elemekkel tetten érhető.
2. A nyelvi elemek eredményezhetnek nem szándékolt befolyásolást is.

1.4. A korpusz és az elemzési keret bemutatása

Az adatgyűjtés során összesen 16 bírósági tárgyaláson vettem részt, amely fele-fele arányban büntető és polgári peres eljárás volt. Ezek közül 13 tárgyalást diktafonnal rögzítettem, összesen 22 óra 14 percet, valamint 3 tárgyalásról írásos jegyzetet készítettem. A hangfelvételeket és jegyzeteket a titoktartási kötelezettségnek megfelelően használtam fel, így a tanulmány példái anonimizáltak. A hangfelvételeket a konverzációelemzés módszerével rögzítettem és elemeztem.³ Ez az elemzési keret kifejezetten alkalmas volt a kérdések szerkezeti sajátosságainak vizsgálatára is.

A nyelvi befolyásolás kutatása során elengedhetetlen a kérdések strukturális és grammatikai tulajdonságainak a vizsgálata a társalgásban, mivel a strukturális és grammatikai tudás rejtett (hallgatólágos) tudás, azaz implicit. Az implicit információközvetítés pedig különösen alkalmas a befolyásolásra, mert a megnyilatkozás létrehozásakor kevésbé tudunk tudatosan hozzáférni, mint az explicit propozicionális tartalomhoz, amelyről úgymond „lehet beszélni”.⁴ A propozicionális tartalom ezért jobban ki van téve a torzításoknak, továbbá nehéz az általánosítás, mert a szituáció tekintetében konkrét jelentésekre korlátozódunk. Amennyiben a nyelv strukturális és grammatikai tulajdonságaira irányítjuk a figyelmünket, akkor kevésbé vagyunk kitéve a torzításoknak, ugyanakkor kutatások bizonyították, hogy hipotézis-ellenőrzéskor, a propozicionális és a strukturális tudást azonos súllyal használjuk fel (Semin 2008).⁵

Kutatásomban azonban, törekedve a minél részletesebb elemzésre, a kontextusfüggő propozicionális tartalmat is figyelembe vettem, hiszen a tárgyalótermi környezet nagy hatással van a megnyilatkozásokra. Erről azonban még magyar viszonylatban nagyon kevés információnk van. Az elemzések során ezért a konverzációelemzés módszereit ötvöztem a funkcionális pragmatika nézeteivel, valamint a kutatás jogi és szociálpszichológiai ismereteket is megkövetelt. Az egyes irányzatok bizonyos részeit felhasználva így létrehoztam egy komplex elemzési szempontrendszer.

³ A tanulmányban megkülönböztetem az írott jegyzetet a hanganyag átíratától. Míg az előbbi a magyar helyesírás szabályai szerint írom, az utóbbiban a konverzációelemzési hagyományokat követem (Jefferson 1984).

⁴ Emellett a nyelvi inger feldolgozása küszöb alatt történik, az automatikus dekódolási szakaszban, így alkalmas lehet küszöb alatti befolyásolásra (Árvay 2003: 19).

⁵ Fontos megjegyezni, hogy az implicit információközlés fogalmát itt a pragmatikai szakirodalomban szokásosnál tágabb értelemben használom. Az implicit információközlésbe beletartoznak az implikaturák mellett pl. a mondat szerkesztésből, funkcionális elemek használatából, ragozásból származó információk.

1.5. A tanulmány szerkezete

A Bevezetést követően a második fejezetben ismertetem a szóbeli befolyásolás fogalmát a pragmatikai szakirodalomban (2.1.), majd pedig azt, hogy a kérdés-feltevéseknek milyen tulajdonságait kell szem előtt tartani, amennyiben a velük való befolyásolás lehetőségét vizsgáljuk (2.2.). A harmadik fejezetben a konverzáció-elemzés keretében meghatározom a kérdés fogalmát (3.1.), bemutatom a tanulmányban követett két kérdéstipológiát: a nyelvészetit (3.2.) és a jogit (3.3.), összevetem a két csoportosítást (3.4.), végül a fejezet lezárásaként érvelek az egyesített kérdéstipológia mellett (3.5.). A negyedik fejezetben mutatom be a korpusz elemzését, amelynek első felében az ágensség kihagyásának szerepére térek ki (4.1.), a kérdések preszuppozícióira (4.2.), és a preferenciarendszer szerveződésére (4.3.). A preferenciarendszer fogalmának bemutatását (4.3.1.) követően a következő szempontok alapján vizsgálom a preferenciarendszer szerveződését: a válaszadás és annak hiánya (4.3.2.), a típuskonform vagy nem típuskonform válaszadás (4.3.3.), valamint a megerősítés és cáfolás (4.3.4.) tekintetében. Ezeket követően két lehetőséget is felvázolok arra vonatkozóan, hogy miként lehet a preferált választ kiiktatni az eldöntendő kérdésekből (4.3.5.). Az utolsó fejezetben (5.) összegzem az eredményeimet és a konklúzióimat.

2. A nyelvi befolyásolás

2.1. A szóbeli befolyásolás fogalma

A pragmatikai szakirodalomban a nyelvi befolyásolást gyűjtőfogalomnak tekintjük, amelynek öt alkategóriáját különböztethetjük meg (T. Kis 2004): a meggyőzést, a manipulációt, a rábeszélést, a kényszerítést és a kényszerítést. A felsorolt kategóriák mindegyikében szerepelhet a kommunikátor szándékossága, azonban kutatásom során én olyan szituációban vizsgálom a nyelvi befolyásolást, amelyben törvény tiltja a tanúk bármilyen befolyásolását (Kengyel 2005: 336). Ezért a befolyásolás egy olyan tágabb értelmezésére volt szükség, amely megengedi a nem szándékosan végrehajtott befolyásoló cselekedetek vizsgálatát is a szóbeli diskurzusokban. Ebből adódóan szükségesnek ítéltam a **szóbeli befolyásolás** átfogó definíciójának a megadását. A szóbeli befolyásolást a következő módon határoztam meg:

A szóbeli nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás során a kommunikátor megnyilatkozása a hallgatókban egy adott véleményt alakít ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket erősíti vagy változtatja meg.

A definíció elsősorban Árvay (2003) és Nemesi (2011) nyelvi befolyásolás elméletén alapszik. Árvay (2003: 11) a következő módon adja meg a definíciót: „A nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás a kommunikátor azon törekvése, hogy az olvasókban vagy a hallgatókban egy adott véleményt alakítson ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket megerősítse vagy megváltoztassa.” Jól látható, hogy ebben a megfogalmazásban minden esetben a kommunikátor szándékos cselekedetéről van szó. Azt fontos hangsúlyozni, hogy Árvay a meghatározást nem a szóbeli befolyásolásra hozza létre, hanem a nyelvi befolyásolásra

általában, amelyet elsősorban írott reklámszövegekkel kapcsolatos kutatásai határoznak meg, melyeknek *szándékos* célja a befolyásolás. Nemesi (2011: 182) nem határoz meg nyelvi befolyásolással kapcsolatos definíciót, azonban funkcionális pragmatikai keretben úgy nyilatkozik a nyelvi befolyásolás jelenségéről, hogy az a tudatosság bármely fokát képezheti, tehát nem szükséges hozzá a beszélő befolyásoló szándéka. Ez a nézet összhangban áll Verschueren (1999: 156–157) nyelvi variabilitás és nyelvi stratégiák elméletével is. Verschueren azt mondja, hogy a beszélő minden megszólalásának alkalmával választani kényszerül a megnyilatkozási stratégiák közül a nyelv nagyfokú variabilitása miatt.⁶ Mivel mindig több alternatíva közül választhatunk, így az egyes választásoknak üzenetértékük van, függetlenül a beszélő szándékától, és attól is, hogy a hallgató felismeri-e azt, vagy sem. A nyelvi stratégiák használata tehát nem azt jelenti, hogy a beszélő szándékosan megkísérli félrevezetni vagy manipulálni a társalgás résztvevőit, a választások ugyanis olyan mértékben lehetnek konvencionálisak vagy begyakorlottak, hogy a beszélő akár automatikusan is végrehajthatja őket.⁷ Tátrai (2011: 206) pedig figyelemirányítási tevékenységnek nevezi a megnyilatkozást. A beszélő ugyanis megnyilatkozásával figyelemirányítási tevékenységet hajt végre, amely során a beszélő a maga kontextusfüggő perspektívájából reprezentálódó folyamatos közlésével befolyásolja a másik résztvevő mentális irányultságát: figyelmét és megértését. Végül Semin (1999: 273–274), magát a nyelvet tekinti szerkezetadó eszköznek, amely által a beszélő a valóságnak, vagy a gondolatainak egyes aspektusait stratégiai módon adja elő a kommunikációban azért, hogy alakítsa vagy befolyásolja az üzenet vevőjének társas megismerő folyamatait. Mindezekből a következő megállapítások vonhatóak le:

- A befolyásolás nem feltétlenül szándékos és tudatos cselekedet. A megnyilatkozások létrehozásában szerepet játszó stratégiák kihatással vannak a nyelvi struktúra minden szintjére. A választásokat a beszélő automatikusan is végrehajthatja.
- A nyelvi befolyásolás a megnyilatkozások természetes és általános velejárója, mivel maga a megnyilatkozás egy figyelemirányítási aktus, amely hatással van a hallgató mentális állapotaira.
- Minden egyes megnyilatkozás, ezáltal minden kérdés a rá adott válasszal együtt az ismereti állapot megváltozásával jár.

Mindezek tekintetében visszautalok a Bevezetésben meghatározott 2. hipotézisre. Ez az elméleti keret számol azzal, hogy az egyes nyelvi elemek nem szándékolt befolyásolást is eredményezhetnek, amelyeket az elemzés során vizsgálni fogok. Ezt felismerve, valamint a szóbeli befolyásolás elméleti háttérének ismeretét követően elmondható, hogy a befolyásolás minimalizálása legalább annyira nehéz feladat, mint maga a befolyásolás, ezért is olyan fontos a befolyásolás elkerülésére alkalmas stratégiák vizsgálata.

⁶ Eközben figyelemmel van a befogadói stratégiákra is. A választások továbbá a stratégiák között zajlanak, de azok kihatással vannak a nyelvi struktúra minden szintjére.

⁷ Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a bírának a befolyásolás elkerülésére törekvő stratégiai szándékosak és tudatosak.

2.2. Miként befolyásolhatnak a kérdések?

A továbbiak során a nyelvi befolyásolást kizárólag a kérdések tekintetében vizsgálom. Amennyiben a kérdések befolyásoló tulajdonsága után érdeklődünk, azt kell megvizsgálni, hogy miként strukturálják a válaszadást, és milyen következtetéseket vonunk le általuk (Semin 2008), ezért a kérdéseket a rájuk adott válaszokkal együtt szükséges elemezni. Ahogyan azt a szóbeli befolyásolás definíciójában bemutattam, a nyelvhasználati stratégiák a nyelvi struktúra minden szintjére kihatással lehetnek, ezért adott szituációban bármilyen nyelvi jelenség befolyásolásra alkalmas lehet. Így az elemzésben elsősorban azoknak a befolyásolásra vonatkozó stratégiáknak a bemutatására törekedtem, amelyek a legtöbbször fordultak elő.

Mielőtt azonban ismertetném az elemzést, szükségesnek tartom a konverzációelemzés legfontosabb fogalmainak bemutatását, valamint a tanulmányban alkalmazott kérdéstipológia ismertetését.

3. A kérdés

3.1. Mi számít kérdésnek a konverzációelemzésben?

Schegloff és Sacks (1973) alapján, a társalgás szerkezetében a kérdést fordulónak tekintjük.⁸ A forduló a társalgás legkisebb egysége, az a megnyilatkozás, amit egy beszélő mond, amíg át nem adja a szót. A kérdésre azonnal elvártta válik a válasz, amely egy másik beszélő fordulója. Mivel ez a két forduló szorosan összetartozó egységet alkot, párszekvenciának nevezzük.⁹ A párszekvencia fordulói a következő állításokkal jellemezhetők:

1. Általában szomszédosak, de nem feltétlenül azok (pl. mellékszekvencia vagy betétszekvencia betoldásakor).
2. Különböző beszélők produkciói.
3. Rendezettek. A kérdés az első párrész, a válasz a második párrész.
4. Tipizáltak, ugyanis egy bizonyos első párrész egy bizonyos második párrészt követel meg.

Érdemes megjegyezni, hogy a bírósági diskurzusok az intézményesített társalgástípusok közé sorolhatóak, ahol ezek az elvárások még kötöttebbek, és jelentős hatással vannak az interpretációra. Így például a tanúkhöz tipikusan a második párrész köthető, tehát a válaszadás. Ennek okán, ha egy tanú mégis kérdést tesz fel, a bíróság tagjai azt valamilyen módon válaszként fogják interpretálni (Beach 1985 – idézi Komter 2013).

A részletes elemzéshez nem csak a kérdések szerkezetbeli elhelyezkedésének megállapítása fontos a társalgásban, hanem választani kell a különböző kérdéstipológiai csoportosítások között is. A tanulmányban a kérdések szemantikai

⁸ Ugyanakkor nem kritérium az, hogy a forduló kizárólag egy kérdést (vagy egy beszédaktust) tartalmazhat. A pontos megfeleltethetőség problémája a két fogalom különbözőségéből ered. Míg a forduló terjedelmet meghatározó szerkezeti egység, addig a kérdés jelentéssel bíró, funkcionális egység. L. pl. 3.4. részben a (3)-as példa.

⁹ Kiefer (1983: 203) szerint sem vizsgálhatóak önmagukban a kérdések, a rájuk adható válaszok nélkül. Ő (K,V)-szerkezetnek nevezi a kérdés-válasz párokat.

csoportosítását követem, mert ez a tipológia alkalmas leginkább a célként kitűzött vizsgálatokhoz, mivel a kérdéseket válaszalmazataik alapján különíti el egymástól. A tanulmány ugyanakkor pragmatikai aspektusú, ezért fontosnak tartom az elemzéshez választott kérdéstipológia megkülönböztetését a pragmatikai csoportosítástól.

A kérdések pragmatikai és szemantikai csoportosítása között nem lehet 1:1 arányú megfeleltetést tenni. Egy megnyilatkozás a beszédhelyzet függvényében több funkciót is betölthet. A kérdések pragmatikai rendszerezésénél a kontextusra, és annak tényezőire kell a fő hangsúlyt fektetni (Schirm 2007: 161).

Ez a megállapítás viszont nem jelenti azt, hogy a konverzációelemzésben a szemantikai felosztást követve teljesen figyelmen kívül kellene hagyni a kontextus szerepét. A konverzációelemzés a beszélt nyelv szabályszerűségeit kutatja, tehát az elemzések mindig az adott kontextusban megfigyelt nyelvhasználaton alapulnak. Ezért nem mondhatjuk azt, hogy a kérdések szemantikai csoportosításának követése a konverzációelemzésben kizárja a kontextus figyelembevételét. Bár az említett megközelítések különböznek egymástól, együttműködve, egymást kiegészítve egy komplex elemzést segítenek elő.

3.2. A nyelvészeti kérdéstipológia

A kérdő mondatok szemantikai szerkezetük alapján négy osztályba sorolhatóak, amelyek a következők (Kiefer 1983):

1. **Eldöntendő kérdések:** (p, ~p)
Válaszalmazuk kételemű, s mindkét elem egy kijelentés (propozíció), ahol az egyik tagadása a másiknak.
2. **Választó kérdések:** (p, q)
A választó kérdések oly módon térnek el az eldöntendő kérdésektől, hogy az egyik kijelentés állítása nem zárja ki a másik lehetőségét, tehát p és q lehet egyidejűleg igaz. A választó kérdések jellemző tulajdonsága a *vagy* kötőszó jelenléte, amely nem egyenlő a logikai diszjunkcióval, hanem azt jelenti, hogy választhatunk az opciókból.
A választó és eldöntendő kérdések bizonyos esetekben visszavezethetők ugyanarra a szintaktikai struktúrára.
3. **Kiegészítendő kérdések:** ($x_1, x_2, \dots, x_n$) G_i (ahol G_i a kérdőszó vagy az utána álló főnév által meghatározott grammatikai kategória)
Válaszalmazuk potenciálisan végtelen, azonban általában adott beszédhelyzetekben pragmatikailag meghatározott számúak a válaszok. A kérdőszó, vagy a mögötte álló főnév (kérdő főnév) grammatikai megszorításokat tesz a válaszalmazóra.
4. **Nyitott kérdések:** ($P_1, P_2, \dots, P_m$)
Válaszalmazuk a kiegészítendő kérdéssel megegyezően potenciálisan végtelen, de általában pragmatikai tényezők meghatározzák a válaszok számát a beszédhelyzetekben. Jelentős eltérés azonban, hogy a nyitott kérdések válaszalmazata grammatikailag meghatározatlan.

A szemantikai tipológiát, az elemzésben való alkalmazhatóság megállapítása érdekében, fontos összevetni a jog által meghatározott csoportosítással. Az összehasonlítás előtt azonban a jogi kérdéstipológiát is meg kell ismernünk.

3.3. A jogi kérdéstipológia

Kengyel (2005: 336) a következő négy kategóriát különbözteti meg a jogi eljárások kihallgatásaiban:

1. Üres kérdések

Kizárólag a keretet adják meg a válaszhoz, ugyanis tartalmi meghatározottság nélküliek. Hátrányuk az, hogy nem készítetik a tanút részletes vallomásra.

2. Tartalomfeltáró kérdések

Az üres kérdések ellentéte, a válasz tartalmi elemei is megtalálhatóak benne. Részletek feltárásakor elkerülhetetlen kérdéstípus. Minél több tartalmi elemet foglal magában, annál inkább befolyásolhatja a tanút.

3. Választó kérdések

Legalább három, egymással ekvivalens választási lehetőség felajánlása.

4. Ellentétes kérdések

A lehetséges vagy feltételezett válasz teljesen valószínűtlen ellentétére kérdeznek rá általa, választó kérdés hiányában.

Ezek a kérdések a tanúk kikérdezésekor az összefüggő előadásukat egészítik ki, vagy az esetleges ellentmondásokat tisztázzák. Ritkán hangzik el olyan kérdés, amellyel a szavahihetőségüket vagy az emlékezőképességüket ellenőrzik.

A következő pontban összehasonlítom a szemantikai és jogi kérdéstipológiát, amely által azt is megmutatom, miként feleltethetők meg egymásnak ezek a kategóriák.

3.4. A nyelvészeti és jogi kérdéstipológia összevetése

Az üres kérdés jogi definíciója azt mondja, hogy maga a kérdés csak a keretét adja meg a válasznak, mivel tartalmi meghatározottság nélküli, s ez az egyetlen típus, amely által elkerülhető a befolyásolás, ugyanis óvatosan vezeti a tanút a kihallgató által meghatározott irányba. A leírás alapján az üres kérdés a nyitott kérdés kategóriájának lenne megfeleltethető. A felsorolt tipikus üres kérdések (*Kit látott? Mit látott? Ki volt ott?*) azonban kiegészítendő kérdések, mert a kérdőszó szűkebbre szabja a válaszlehetőségek szemantikai kategóriáját. Megfigyeléseim alapján nyitott kérdéseket főként a tanúk kihallgatásának legelején tesznek fel a bírák, amelyek arra készítetik a tanút, hogy mondandóját összefüggően adja elő, amelynek legegyszerűbb formája is szellemi teljesítmény, ugyanis logikai és kifejezésbeli képességeket igényel (Kengyel 2005: 335). Lássunk néhány nyitott kérdést az elemzett korpuszból!¹⁰

¹⁰ Az elemzés során a következő módokon jelölöm a résztvevőket: bíró (B), ügyvéd (Ü), ügyész (ÜSz), tanú (T), szakértő (S), alperes (A).

- (1) B: Engem az érdekelne, **miért** vettek ebben az egészben részt?
- (2) B: akkor szeretném megkérni, hogy legyen szíves elmondani, hogy **mit tud** erről az ügyről. nyilván mint a felperes tulajdonosa, tud erről az ügyről.
- (3) B: akkor azt kérem először, hogy mondja el, amit el kíván mondani, és majd utána kérdezzünk. (2.0) tehát hogy történt?
- (4) B: **Honnan szerzett tudomást**, hogy loptak el cipőt?
T: A testvéreimtől.

A (4)-es kérdést azonban a következő módon is fel lehetne tenni: ***Kitől szerzett tudomást?***

A jogi kérdéstipológia által a két kérdés között nem lehetne különbséget tenni, pedig ezzel a módosítással a kérdőszó szűkebbre szabja a válaszalmazó grammatikai kategóriáját,¹¹ tehát tesz bizonyos megszorításokat a lehetséges válaszok tekintetében.

A tartalomfeltáró kérdéseket az üres kérdések ellentétéként tartják számon (Kengyel 2005: 336), amelyben már a válasz tartalmi elemei is megtalálhatóak. Minél több tartalmi elemet foglal magában a kérdéstípus, annál inkább befolyásolja a hallgatót. A tartalomfeltáró kérdések azonban nem alkotnak egy tisztán elkülöníthető kategóriát, hiszen a nyitott és üres kérdések metszetének kivételével bármelyik kérdéstípus tartalmazhatja a válasz tartalmi elemeit, különböző módon és mértékben. A lexikai választások mellett ugyanis a kérdések grammatikai és prosodiai tulajdonságai is alkalmasak arra, hogy kifejezzék a beszélő és hallgató(k) közötti tudásviszonyt. A hallgató minden kérdéssel felhatalmazást kap arra, hogy megadja a hiányzó információkat, amelyeket a kérdések által kíván a beszélő. Minél kevesebb grammatikai kényszert tesz a beszélő a válaszra nézve, annál több információt vár el a hallgatótól, mivel kevesebb grammatikai megszorítás kevesebb beszélői tudást feltételez a válasza vonatkozásán. Ezzel párhuzamosan pedig, minél több kényszert fejez ki kérdésével, annál kevesebb információt vár el a hallgatótól. Ezt nevezzük a hallgató és a beszélő között fennálló tudásbeli lejtőnek (epistemic gradient) (Heritage–Raymond 2012). Tekintsük az (5)-öt!

- (5) *Nyitott kérdés:* Miért mondta, hogy hárman voltak, ha nem volt ott a testvére?¹²
Kiegészítendő kérdés: Kikkel volt a helyszínen?
Választó kérdés: A testvérével, vagy a barátnőjével volt a helyszínen?
Eldöntendő kérdés: A testvérével volt a helyszínen?

A példaként hozott nyitott kérdést a beszélő tudásának mértékében több módon is fel lehetne tenni. Az eldöntendő kérdésben a beszélőnek van egy hipotézise,

¹¹ Ebben az esetben szemantikai szűkítést tesz, mivel a *kitől* kérdőszó főnévi csoportra kérdez, de vannak olyan kérdőszók is (pl. *melyik, milyen*), amelyek csak a válasz szintaktikai kategóriáját határozzák meg, a szemantikait pedig a mögötte álló főnév. Ezért ezeket a kényszereket együttesen grammatikai kényszereknek nevezem Kiefer (1983: 221) alapján.

¹² A *testvére* kifejezés helyett egy konkrét személynév hangzott el, amit titoktartási kötelezettségek miatt nem közölhettem, de a behelyettesítését a példa érthetősége miatt elengedhetetlennek véltem.

amelyben a tanú testvére ott lehetett a helyszínen. Azt szeretné megtudni, hogy a feltételezett személy ott volt-e, vagy sem. Ebben a legnagyobb a beszélő tudása. A választó kérdésben már más alternatívát is felajánl a kérdező, míg végül a kiegészítendő kérdésben csak azt fejezi ki, hogy a tanú nem volt egyedül, és több mint egy személy volt még rajta kívül. Tehát ezek alapján elmondható, hogy a kérdések típusának tekintetében, a beszélő különböző tartalmi elemeket fogalmaz bele a kérdéseibe a válaszról adott tudásának tekintetében. Az pedig, hogy ezt milyen lexikai választásokkal teszi, már a szituációtól függ.

A bírósági kihallgatásokban a kérdések számos esetben grammatikailag nem kérdésként fogalmazódnak meg, de tartalmukból és funkciójukból adódóan kérdésként interpretálhatóak (Hátori 2006: 141). Ezért fontosnak tartottam egy ötödik kategória bevezetését is a szemantikai csoportosítás mellé, a befogadó irányultságú episztemikus aszimmetriával (recipient-tilted epistemic asymmetry)¹³ létrehozott eldöntendő kérdéseket,¹⁴ amely a beszélő és hallgató között fennálló tudásbeli különbségre épül. A beszélő egy állítást tesz, de azt szubjektívvá teszi oly módon, hogy episztemikus jogot ad a hallgatónak a megerősítésre vagy cáfolásra, így azt eldöntendő kérdésként fogja interpretálni. Ebben a kérdéstípusban a legmagasabb a beszélő tudása. A bírák az ilyen típusú kérdéseket elsősorban megértés-ellenőrzésre használják, ezért javításkezdeményező formulának tekinthető (Kitzinger 2013), amellyel az esetleges félreértéseket igyekeznek elkerülni¹⁵ (vö. (7)). Ez látható a következő esetben is:

- (6) Ü: a nyelviskolában milyen módon ö: várakoztatnak ( ) tehát hogyan működik a beléptetés?
 T: reggel hat órától mindig ott van a kolléganőnk és általában este nyolc óráig mindig ott van valaki a nyelviskolába ( ) ami azt jelenti egy kapucsengőn kell csengetni és automatikusan bejutnak oda. ( )
 B: tehát zárva van az ajtó csak van az a kapucsengő.
 T: igen.

A megnyilatkozás kérdésként való interpretálásához a kihallgatási szituáció is jelentős mértékben hozzájárul (vö. 3.1.). A példában a tanú vallomását megelőzően az alperes azt állította, hogy azért nem jutott be egy alkalommal a nyelviskolába, mert annak kapuja zárva volt. Ennek az információnak, és a tanú fent bemutatott válaszában tudatában a bíró ellenőrzi következtetését: a tanú állítása nem mond ellent az alperes szavának. Attól, hogy az iskolában voltak, még a kapu valóban zárva lehetett, aminek következtében a hallgató nem jutott be az épületbe. A kihallgatások során, az episztemikus aszimmetriával létrehozott kérdések többségét a

¹³ A továbbiakban EA eldöntendő kérdéseknek nevezem.

¹⁴ Stivers és Rossano (2010) az episztemikus aszimmetriát olyan fő faktornak tekintik, amely a grammatikai és prozódiai tényezők mellett jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy egy megnyilatkozást kérdésként interpretáljunk. Ebből pedig az következik, hogy nem csak eldöntendő kérdések hozhatóak létre episztemikus aszimmetriával, hanem például bizonyos esetekben kiegészítendő kérdések is.

¹⁵ Mindezek ellenére fontos azt is megjegyezni, hogy ezek a kérdéstípusok kifejezetten alkalmasak lehetnek a befolyásolásra, de az eddigi elemzések alapján ez csak az ügyvédi kérdésfelelésekre jellemző (Varga 2015).

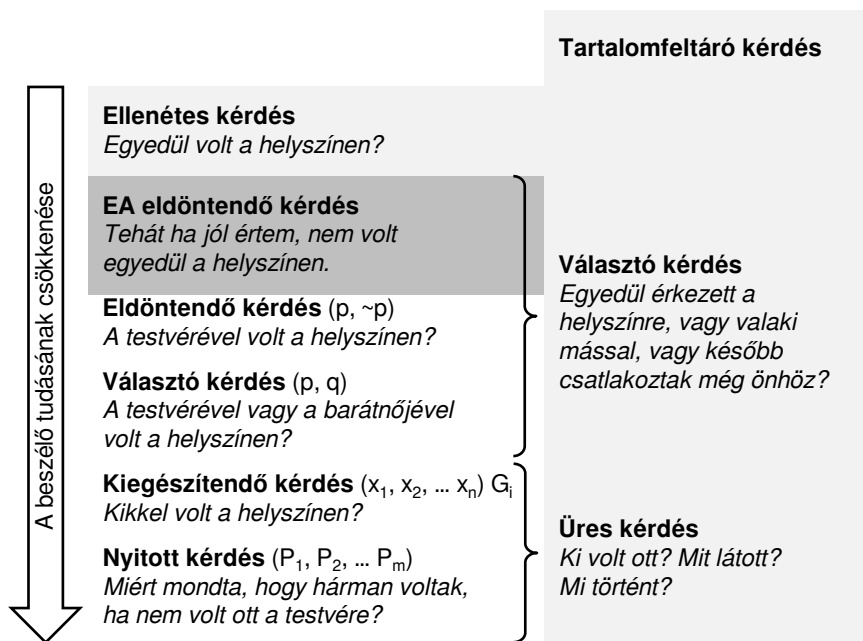
tehát kötőszóval vezetik be: *tehát, tehát akkor, tehát (ha) jól értem* formákban, így ez fontos ismertetőjegye lehet. Ez a megállapítás a *tehát* összetett funkciójával magyarázható (Németh T. 1998):

- Illokúciós funkciója következtében általában olyan megnyilatkozásokat vezet be, amelyekben a kommunikátor valamilyen következtetést von le a diskurzuselőzmények kapcsán.
- Interperszonális funkciója az, hogy lezárást fejezhet ki, így például a kérdés–válasz párszekvenciákban beszélőváltás következik be.
- Eldöntendő kérdésekben attitudinális funkciója is van, ugyanis azt fejezi ki, hogy a beszélőnek van valamilyen közvetlen evidenciája *p* igazságára vonatkozóan (Kiefer 1988 – idézi Németh T. 1998: 330).

Ezek alapján az a következtetés vonható le, hogy a bírósági kikérdezésekben a *tehát* kötőszó attitudinális funkciója által a leginkább használatos arra, hogy egy állítás kérdésként hangozzon el. Következtetésemmel összhangban áll az a kutatási eredmény, hogy a bírósági kihallgatásokban kifejezetten gyakran fordul elő a *tehát* kötőszó, diskurzusjelölői és nem diskurzusjelölői funkciójában egyaránt. Ennek jelentősége pedig nő azzal a ténnyel, hogy a bírósági diskurzusokra intézményesített jellege miatt sokkal kevésbé jellemző a diskurzusjelölők használata, mint a hétköznapi nyelvhasználatra (Dobos 2010).

Végül pedig, a jog által megfogalmazott választó kérdésekben nem teszik meg azt a megkülönböztetést, amelyet a szemantikai csoportosítás tesz eldöntendő és választó kérdés között, ugyanis (az ellentétes kérdés kivételével) három egymással ekvivalens választási lehetőséget kell felajánlani a kérdésben. Ennek a megfogalmazásnak kiemelkedően fontos szerepe van a befolyásolás elkerülésének szempontjából, amit az elemzés során részletesen be fogok mutatni.

Az összehasonlítás alapján jól látható, hogy a szemantikai csoportosítás árnyaltabbá tudja tenni a jog által meghatározott kérdéstípusokat. Ezért a bírósági diskurzusok elemzésekor mindkét csoportosítást egyaránt figyelembe kell venni, azaz célszerű az elemzés során egy összegzett kérdéstipológiát alkalmazni, amelyet az 1. ábrán illusztrálok. Az ábra bal oldalán vázoltam fel az összesített tipológia hat elemét: a négy szemantikai kérdéstípust (eldöntendő, választó, kiegészítendő és nyitott kérdés), az ötödik kategóriaként bevezetett episztemikus aszimmetriával létrejövő eldöntendő kérdést, valamint az ellentétes kérdést, amely olyan kifejezetten jogi kérdéstípus, amely definíciója alapján egy teljesen különálló kategóriát alkot. Jobb oldalt a további három jogi kérdéstípust ábrázolom olyan módon, hogy az miként feleltethető meg a nyelvészeti csoportosításnak. A tartalomfeltáró kérdést a levezetés alapján különálló kategóriaként kezelem, amely a nyitott kérdés kivételével bármelyik kérdéstípusra igaz lehet, míg a választó és üres kérdéseknek vannak megfelelőik.

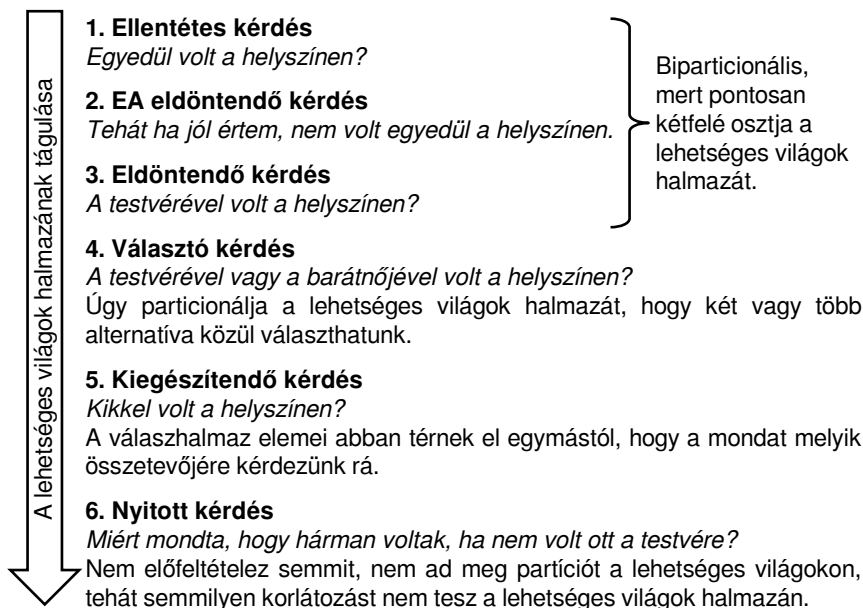
1. ábra
Egyesített kérdéstipológia

A kihallgatások során elhangzó kérdés–válasz párszekvenciákat tehát abból a szempontból vizsgálom, hogy milyen kényszereket szabhatnak a válaszra, valamint hogy a kérdések a rá adott válaszokkal együtt milyen következtetések levonásával járnak. Fontos hangsúlyozni, hogy maga az elemzés sem lehet teljesen objektív, hiszen az elemzést végző személy bárminemű igyekezete ellenére sem tud a saját szubjektív perspektívájától megválni.¹⁶

3.5. Érvek az egyesített kérdéstipológia mellett

Felvetődhet az a gondolat, hogy nem lenne-e célszerűbb a kérdéseket pusztán formai szempontok alapján vizsgálni, ezért a kérdéseket formális szemantikai keretben is megvizsgáltam. Groenendijk és Stokhof (1997) a kérdések szemantikáját szintén a rájuk adható lehetséges válaszok alapján határozzák meg, úgymond a lehetséges világokat particionálják. Ebben az elméletben szintén négy kérdéstípust határoznak meg (3–6), azonban az összehasonlíthatóság érdekében az elmélet alapján az egyesített tipológia másik két kérdéstípusát (1–2) is meghatároztam (Groenendijk–Stokhof 1997; Maleczki 2007):

¹⁶ Módszertanilag ezért az ilyen típusú vizsgálatokba célszerű társелемzőt bevonni. Ebben a tanulmányban még nem így jártam el, de a kutatás folytatása során erre is sor fog kerülni.

2. ábra

Az egyesített kérdéstipológia formális szemantikai keretben

Jól látható, hogy ebben a felosztásban a lehetséges világok halmaza úgy tágul, ahogyan a beszélői tudás és a grammatikai kényszerek csökkentek az egyesített kérdéstipológiában. Ebben a keretben azonban nem lehet megtenni azt a különbséget az ellentétes kérdés, az EA eldöntendő kérdés és az eldöntendő kérdés között, amelyet az általam létrehozott egyesített kérdéstipológia révén viszont meg lehet. Ebben a felosztásban mindhárom kérdéstípus biparticionális, tehát akárcsak az egyesített tipológiában, a kérdések választhalmazai kételeműek (igen/nem vagy ezzel szemantikailag egyenértékű válaszok). Azonban a pusztán formai felosztás által nem magyarázhatjuk a három biparticionális kérdéstípus közötti jelentős különbséget. Azt, hogy míg az eldöntendő kérdés nagyjából fele-fele arányban várja el az igen/nem választ, addig az EA eldöntendő kérdés inkább a megerősítő választ előfeltételezi, míg az ellentétes kérdés a nemleges választ.¹⁷ Az pedig, hogy a kérdés formája alapján milyen választ előfeltételez, kiemelkedően fontos a nyelvi befolyásolás vizsgálatában, amelyet az elemzések során igyekszek bemutatni.

¹⁷ Ellentétes kérdéseket csak választó kérdés hiányában, elsősorban gyerekek és kevésbé képzett tanúk esetében alkalmaznak (Kengyel 2005: 336). Habár több kiskorú és érettségivel nem rendelkező felnőtt tanú kihallgatását is figyelemmel kísértem, ennek a kérdéstípusnak a használata olyan ritka, hogy vizsgálatához további adatgyűjtés szükséges.

4. Elemzés

4.1. Az ágens kihagyásának szerepe

Elsőként az okozás nyelvi manipulációját vizsgálom az ágensség kapcsán. Egy esemény kezdeményezőjének nézőpontja ugyanis különböző módokon reprezentálható, tehát bizonyos nyelvi eszközökkel implikálhatjuk azt, hogy ki az esemény beindítója (Semin–De Poot 1997 – idézi Semin 2008).

Az erre irányuló kutatások az eseményekben részt vevő két személy között tetek különbséget. A bírósági eljárások során azonban én azt találtam kiemelkedően fontosnak, hogy miként lehet teljesen kihagyni az ágenst a kérdésből. Ez főként a szándékosság vizsgálatában jelentős szempont, ahogyan azt a következő esetben is látni lehet.

- (7) Szándékos gázolás történt-e?
- 1 B: tehát ha jól értem, a sértett balra történő mozgását megelőzően 0.3 másodperccel **indul el az autó kormány(,)nyában a a tehát a kormányzásának a változása.**
  - 2 S: igen.
  - 3 B: **ezt megelőzően van** nyilván a vezetőnek a vádlottnak **a szándék kialakulása.**
  - 4 S: >igen< a kormányzás.
  - 5 B: a kormányzás szándékának a kialakulása. <most> (.) <ez azt> (.) jelenti, nem akarom megmondani, csak kérdezem, hogy ez most (0.5) reakcióidőn belül vagy kívül van? tehát ő <hogyan> >hogyan< lehet, hogyan lehet egy átlagos emberi reakciót tekintve, le lehet ezt kö követni, tehát ha valaki szándékosan el akarja ütni a balra mozduló sértettet, le tudja követni 0.3 másodpercen belül, hogy az elmozdul balra?
  - 6 S: nem. tehát ez azt jelenti, hogy hamarabb elhatározta a gázadást és a jobbra kormányzást, mint ahogy a sértettnek, mondjuk azt, hogy a saját elhárítási manővere láthatóan és észlelhetően kialakult. tehát még amikor a sértett elkezdett futni az autó irányába, akkor már az autó vezetőjében (0.5) az a fajta cselekménysor tudatilag kialakult, hogy gázadás és jobbra kormányzás.

A bíró elsőként a kormányban bekövetkező állapotváltozásról beszél, az *elindul* ige által. Arról, hogy ki indította el az eseményeket, még nem ejt szót, ezért alkalmat ad arra, hogy a megtörtént esemény ágens általi akarátára és szándékosságára csak az első kérdés megválaszolása után kerüljön sor. Az elválasztás nehézségét mutatja a megfogalmazás nehézsége, amelyet az esemény leírására tett opciók, és a köztük lévő hezitáció is jelez. A 3. és 4. sorban kerül először szóba az elkövető szándékossága. Az 5. sorban feltett kérdés pedig rávilágít a szétválasztás fontosságára: a gázolás megtörtént a kormánymozdulat által, de a rendkívül rövid eseményidő miatt felmerül az a kérdés is, hogy a reakcióidő tekintetében a vezető szándékos cselekedete fennállhatott-e. A kérdés ilyen részletességű felbontása egyértelműen a tények minél pontosabb megállapítására, és ezáltal a befolyásolás elkerülésére irányul. A kérdésben választott ige típusa tehát különböző mértékben

implikálhatja az ágenst, ezért nagyon fontos szerepe van a befolyásolhatóság szempontjából.¹⁸

4.2. Preszuppozíciók

A kérdések mindig tartalmazzák a beszélők preszuppozícióit, azaz előfeltevéseit (Levinson 1983 – idézi Hayano 2012; Walton 2008). Ezek olyan információk, melyeket a kérdező adottnak tart. A megnyilatkozásokban implicit módon vannak jelen, felismerésük pedig valamilyen nyelvi konvenció által történik (Tátrai 2011).¹⁹ Éppen ezért a hamis preszuppozíciót tartalmazó kérdések kifejezetten alkalmasak a hallgatóság befolyásolására,²⁰ mivel a válaszadónak ekkor két lehetősége adódik (Walton 2008; Hayano 2012):

- egyenes választ ad a hamis preszuppozíciót tartalmazó kérdésre, ezáltal elismeri annak igazságát, vagy
- plusz interakciós energia befektetésével explicitté teszi a kérdésben rejlő preszuppozíciót, és cáfolja azt. Ebben az esetben a történések olyan színben tüntetik fel a tanút, mint aki ki akarja kerülni az egyenes válaszadást, ezáltal képlekenyvé válik szavahihetősége, és kételkedést vált ki a hallgatóságból vallomásának igazságtartalma tekintetében.

A preszuppozíciók számos módon és különböző mértékben lehetnek jelen a kérdésekben (Semin–Fiedler 1996; Loftus–Palmer 1974; Walton 2008; Verschueren 1999; Tátrai 2011). A (8)-as példa mindhárom párszekvenciájában irányított eldöntendő kérdés szerepel. A preszuppozíció ezekben egyszerűen az, hogy a beszélő az eldöntendő kérdésre adható valamelyik választ igaznak tartja a két lehetséges közül (Walton 2008). A befolyásoló jellegét erősíti, hogy a kérdések irányítottak, mivel a beszélő az egyik opciót valószínűbbnek gondolja bennük.²¹ A bíró azt feltételezi előzetes ismeretei alapján, hogy az unoka azért nem látogatja meg nagypapáját, mert valaki megakadályozza benne. Arra ugyan külön rákérdez, hogy próbálkozott-e már, de a végeredmény az lesz, hogy a tanúnak csak feltételezései vannak ezzel kapcsolatosan. Ez a tanút kedvezőtlenebb színben tünteti fel, mintha egyszerűen arra a kiegészítendő kérdésre kellene válaszolnia, hogy miért nem látogatja meg a nagypapáját (azok után, hogy a látogatás elmaradásának ténye már kiderült a kihallgatás során).

¹⁸ Ebben a példában a befolyásolás elkerülését mutattam be az igeválasztás által, azonban az ágens kihagyása lehet befolyásolásra alkalmas eszköz is, amelyet ügyvédi kérdésfeltevés kapcsán már bemutattam (Varga 2015: 17).

¹⁹ Az általam bemutatott fogalom pragmatikai értelmezés, emellett a nyelvészetben szemantikai aspektusból is megközelíthető a preszuppozíciók kérdése, vö. pl. Kiefer *Az előfeltevések elmélete*.

²⁰ Walton (2008) megnevez „ártalmatlan” preszuppozíciókat is, ezek azok, amelyek nem befolyásolnak. Az, hogy mely preszuppozíciók minősíthetők ezzel a fogalommal, szituációfüggő.

²¹ A kérdés irányított jellege már nem tartozik a preszuppozícióhoz, hiszen a bíró arra kérdez rá. Preszuppozícióra pedig nem lehet kérdezni, ugyanis a kérdező eleve adottnak tartja, nem szorgalmazza megvitatását (Tátrai 2011).

- (8) B: Állítása szerint a személyes látogatásnak valami akadálya van?

T: Úgy érzem meg se tudnám közelíteni.

B: Próbálta már és akkor elküldték?

T: Nem.

B: Akkor ez csak feltételezés?

T: Igen.

A befolyásolás minimalizálásának érdekében mindenképpen fontos az, hogy a kérdés a lehető legkisebb mértékben tartalmazza a kérdező preszuppozícióit, valamint hogy hamis preszuppozíció egyáltalán ne legyen benne. Megfigyeléseim alapján a bírák törekednek erre. Az előzetes tények és adatok ismeretében számos dolgot adottnak tekinthetnének, ugyanakkor egy-egy kikérdezés során mindig próbálnak úgy kérdezni, mintha először hallanák az eseményeket.

- (9) B: ismeri-e az, illetve mikor volt a: mikor dolgozott a ( ) nyelviskolában?

T: ( )-tól ( )-ig dolgoztam az ( )-ban.

B: munka: viszonyban?

T: igen.

B: ismeri-e az alperest?

T: igen órákról, igen (.) találkoztunk.

B: önhöz járt ő:?

T: >igen.<

A (9)-es példa során a bírő az alperes tanárát idézte be tanúnak. A tárgyaláson több megegyező nevű személy is megjelent, mert a bíróság adatai alapján bármelyikük lehetett volna a nyelviskola volt oktatója. Ezért még a kikérdezés előtt kiderült, hogy valóban a kikérdezett volt az alperes tanára. Ennek ellenére a kihallgatás négy kérdése is arra irányul, hogy valóban az alperes volt tanítójáról van-e szó. A bírő elsőként arra kérdez rá, hogy ismeri-e az alperest, de egy azonnali önkezdeményezett önjavítással inkább azt tudakolja meg, hogy mikor dolgozott egyáltalán az iskolában, hiszen ha a válaszként adott időintervallumba nem tartozik bele az az időszak, amikor a tanuló járt a kurzusra, akkor másként kell alakítani a továbbiakban a kikérdezést. A megegyezés miatt azonban a második párszekvencia első fordulójában arra kérdez rá, hogy munkaviszonyban dolgozott-e, és csak a harmadik párszekvenciában kérdezi meg, hogy ismeri-e a diákot, majd végül ezeket követően tér ki arra a kérdésre, hogy valóban ő volt-e a tanára, az *önhöz járt ő:?* kérdéssel. A bírő tehát minden információ ellenére mindig úgy próbálja feltenni kérdéseit, hogy a lehető legkevesebb információt tartsa eleve adottnak.

A kérdésekből továbbá az is kitűnik, hogy a preszuppozíciók kapcsán különösen jelentős szerepet kap az időbeli sorrend betartása (Ibolya 2005), ahogyan azt az alábbi példában is láthatjuk.

- (10) B: azt szeretném kérdezni, hogy történt-e bármi, először is megkezdte-e a képzést az alperes.

T: igen.

B: tud-e arról, hogy bármi problémája, panasza lett volna az alperesnek?

Az előtt, hogy a tanuló panasszal fordulhatott volna az intézmény egyik dolgozójához az órákkal kapcsolatban, az szükséges, hogy egyáltalán megkezdje a képzést. Ezt az időrendi gondolatmenetet felismerve, a bírő szintén önkezdemenyezett önjavítást végez a (10)-es példa első kérdésében, és majd csak az arra adott választ követően teszi fel azt a kérdést, amit eredetileg szándékozott.

Összegezve az eddigieket: a kérdések mindig tartalmazzák valamilyen formában a beszélők preszuppozícióit, amelyek különösen alkalmasak a befolyásolásra. Fontos befolyásolás elkerülésére alkalmazható stratégia az, hogyha a kérdező megpróbálja kérdését a lehető legkevesebb adottnak vélt ismerettel feltenni, s helyette előzetesen azokra is rákérdez, ami igen nehéz feladat. A korpusz alapján azonban elmondható, hogy ez a bírák kérdészmódjára kifejezetten jellemző, befolyásolás elkerülése céljából alkalmazott stratégia.

Amikor elhangzik egy kérdés, a hallgatóknak kettős választási lehetőségei adódnak a reakcióit illetően: válaszolnak vagy nem, az adott válasz megfelel a kérdező kifejtett elvárásainak, vagy sem, az formailag alkalmazkodik-e a kérdéshez, vagy nem.²² Az alternatív válaszlehetőségek közül az egyik mindig preferáltabb. A következőkben, a preferenciarendszer fogalmának ismertetését követően ezeknek a lehetőségeknek a részletes vizsgálatát mutatom be.

4.3. A preferenciarendszer szerveződése

4.3.1. A preferenciarendszer fogalmáról

A tanulmányban a preferenciarendszer átfogó, a különböző interpretációit egyaránt figyelembe vevő általános meghatározását mutatom be.²³

A preferenciarendszer azt magyarázza, hogy a beszélők milyen módon érik el a személyközi megértést azáltal, ahogyan a nyelvi cselekvéseket megvalósítják, valamint ahogyan a rájuk adott válaszokat kiváltják (Lerch 2003: 132). A konverzáció-elemzés fogalomrendszerében a preferenciarendszer egy intézményesült alternatívarendszor, amelyhez igazodva igyekeznek megválasztani cselekvéseiket, illetve azok kivitelezési módját a társalgás résztvevői (Heritage–Atkinson 1984: 53). Ez az elgondolás arra a megfigyelésre vezethető vissza, hogy a társalgás résztvevői bizonyos (gyakran implicit) elveket követnek nyelvi cselekvéseik során (Pomerantz–Heritage 2012: 210 – idézi Németh 2015: 109). A cselekvések szintjén, például, ez azt jelenti, hogy a preferenciarendszer egy párszekvencia alternatív, de nem egyenrangú második részei közti választást és a megvalósult forduló interpretációját szabályozza (Levinson 1983; Heritage 1984; Pomerantz 1984a; Sacks 1992 – mind-egyiket idézi Lerch 2003: 132). A párszekvencia első részeként létrehozott nyelvi cselekvés ugyanis több cselekvési lehetőséget kínál fel a hallgatónak, ugyanakkor a beszélő az egyik lehetőséget az elvárás szintjén előnyben részesíti, azaz preferálja.

²² Felmerülő opció az is, hogy a címzettől érkezik-e a válasz, de ez a bírósági tárgyalásokon kevésbé jelentős kérdés, mivel a szerepek előre meghatározottak. Amennyiben más próbál válaszolni a kérdésre, a bírő közbelép.

²³ A preferenciarendszer fogalmának bevezetése Sacks (1992) nevéhez köthető. (A kiadvány Sacks 1964 és 1972 között, a Kaliforniai Egyetemen tartott előadásainak a szövegét tartalmazza.) Sacks strukturális jelenséggént gondolta el a preferenciarendszer fogalmát, a későbbiek során azonban a jelenség pszichológiai, statisztikai, valamint komplex értelmezése is megjelent (erről részletesebben l. Lerch 2003).

Ezen felül, a sacksi elgondolást követve megállapítható, hogy a preferenciarendszer egy párszekvencia első részére, azaz a szekvenciakezdő nyelvi cselekvésre is hatással van, sőt a párszekvenciát túllépve, teljes szekvenciák között is motiválja a választást (Sacks 1992: 367–369, 444–452 – idézi Lerch 2003: 133).

A nyelvi cselekvés preferenciája egyaránt vonatkozhat a cselekvés tartalmára és formájára (Schegloff 1988; 2007 – idézi Németh 2015: 109). Az eldöntendő kérdések esetében például, a cselekvés tartalmának preferenciáját tekintve a válaszban kerüljük vagy minimalizáljuk az explicit cáfolatot a megerősítés javára (l. 4.3.4.). A cselekvés formáját tekintve pedig az mondható el, hogy a közvetlen válasz preferáltabb a közvetettnél (l. 4.3.3.).

Mivel kérdésfeltevésakor a preferenciarendszer különféle megszorításokat tesz a résztvevőkre, ezért ezeknek a megszorításoknak a vizsgálata elengedhetetlen a kérdésekkel való befolyásolhatóság vizsgálatakor. A következőkben ezeket a megszorításokat veszem sorra.

4.3.2. Válaszadás vagy a válasz hiánya

A kérdések a választ feltételesen relevánssá teszik, ami a következő megállapításokkal magyarázható (Stivers–Robinson 2006 – idézi Hayano 2012):

- A válaszadás általánosabb, mint az, hogyha nem érkezik verbális válasz.²⁴
- A verbális válasz hiánya késleltetettnek tűnik, mintha a hallgató ki akarná kerülni a választ.
- A verbális válasz hiányát tipikusan a megszokottól való eltérésnek tekintjük, semmint nem válaszolásnak.
- A hallgatók interakciós energiát fektetnek a verbális válaszadásba akkor is, amikor a nem verbális válasz is könnyen elérhető alternatíva.

Ha nem érkezik verbális válasz, az hivatalosan is hiányzónak tekinthető (officially absent) (Schegloff 1968: 1083 – idézi Hayano 2012), és a hallgatóságból különféle következtetéseket vált ki. Úgy értelmezhető ugyanis a csönd, mintha például azt mondaná a hallgató, hogy *nem tudom*, vagy *nem akarok válaszolni* (Heritage 1984 – idézi Hayano 2012). Ennek okán érthető, hogy a bizonyítás során egyáltalán nem elfogadható az, ha nem érkezik válasz a feltett kérdésre. Amennyiben a kikérdezett nem válaszol a bírói kérdésre, akkor a bírák bizonyos stratégiák használatára kényszerülnek a válaszadás érdekében. A (11)-es példában a tanú, aki az iskola egyik tanára, már elmondta, hogy a diákok a segítségével írtak dolgozatot. A bíró azt szeretné megtudni, hogy ez történhetett-e olyan módon, ahogyan azt a diák elmondta. Erre hosszabb ideig nem érkezik válasz, ezért a bíró egy arculatóvó stratégiát alkalmaz azért, hogy a jellegzetesen arculatfenygető kérdését enyhítse a válaszadás reményében, ami végül eléri célját.²⁵

²⁴ Nemcsak a nem verbális választ tekintik hiánynak, hanem az olyan típusúakat is, amelyek nem adnak egyértelmű választ, mint pl.: *nem tudom*.

²⁵ Az arculatóvás és arcufenygetettség fogalmait l. Brown és Levinson (1987).

- (11) B: tehát akkor én úgy képzeljem el, hogy mondjuk itt van az egyik feladat, mondjuk ez az ötös, és akkor nem tudja a hallgató, hogy oda mit kell beírni és ön lediktálja, hogy ide azt kell írni. hogy akár ilyen is elképzelhető? (2.0)

B: **a sikerélmény (0.5) biztosítása érdekében?**

T: hát ő hogyha valaki annyira nagyon úgy állt, akkor igen.

A (12)-es példában a bíró emlékezteti a tanút arra, hogy egyszer már tett vallomást a kérdéssel kapcsolatban, így nincs értelme annak, ha nem válaszol. A *benne van* kimondása során ráadásul tesz egy nyomatékosító nem verbális gesztust azzal, hogy az előtte lévő iratokra mutat. Ez a stratégia is meghozta a várt eredményt, ugyanis a válasz megérkezett.

- (12) B: De valakivel járt, nem volt ebből probléma?
(hosszabb szünet)

B: Tudjuk ám, mert elolvastuk, benne van.

T: Tesómmal járt.

Végül (13) esetében a bíró azért teszi fel arculatfenyegető kérdését, mert az ezt közvetlenül megelőzőre nem érkezik releváns válasz, ezért kifejezi kételkedését, s enyhe nyomatékosítással érzékelteti, világtudásunk alapján egy óra elég hosszú idő arra, hogy bizonyos dolgokra fény derüljön. A tanú újból nemleges választ ad, amely mellett védekezik is, hiszen elmondja, hogy az *ő számára* ténylegesen nem derült ki, még ha az mások számára egyértelmű is lett volna.

- (13) B: Nem, nem derült ki egy óra alatt, hogy az az autó miért állt ott?

T: Nem. Nem, számomra.

Az utolsó három példa során a bírák által alkalmazott tipikus befolyásolási módokra hoztam példákat. A korpuszban ez kizárólag információszerzés céljából fordult elő, amely úgy gondolom, szintén az igazságos ítélethozatalt segíti, hiszen kellő információ nélkül nehezen lehetne igazságosan dönteni. Ezt a megfigyelésemet mi sem támasztja jobban alá annál, mint hogy a bírák nem csak akkor várják el a válaszadást, ha ők kérdeznak. Ha a bíróság valamely más tagjának kérdésére nem érkezik válasz, akkor a bírák közbeavatkoznak azáltal, hogy felteszik ők is a kérdést, esetleg némileg másként megfogalmazva.²⁶

- (14) A: az előző órán önnek jeleztem konkrétan, hogy nem, én biztos vagyok abban, hogy ez a csoport nem jó nekem?

T: nem konkrétan, csak én úgy emlékszem, hogy közölte, hogy önnek ez nem fog menni.

B: ezt önnek mondta? a kérdés arra irányult, hogy ezt ön hallotta?

T: igen.

Addig nem térnek át a következő kérdésre, míg az éppen aktuálisat meg nem válaszolták. Ezzel biztosítják mind a védelem, mind a vád érdekeit, hogy bármelyik fél oldaláról minden felmerülő kérdést megválaszoljanak. Ez is a befolyásolás

²⁶ Ebben a példában az alperes (A) tette fel kérdését, ugyanis polgári peres eljárásban saját magát is képviselheti, nem szükségszerű ügyvédet fogadni.

elkerülésére irányul, hiszen megakadályozzák, hogy valamelyik oldal jobban érvenyesíthesse érdekeit a másikénál.

4.3.3. *Típuskonform vagy nem típuskonform válasz adása*

Nemcsak az fontos, hogy verbális válasz érkezzon a kérdésre, hanem az is, hogy az típuskonform legyen. Ugyan a nem típuskonform válasz is egyaránt eleget tesz az elvárásnak, de az előbbi válasz preferáltabb. Azok számítanak típuskonform válasznak, amelyek tartalmazzák az igent vagy a nemet (Raymond 2003 – idézi Hayano 2012; Walton 2008). Ez párhuzamba állítható a preszuppozíciók esetében említett közvetlen és közvetett válaszokkal kapcsolatos megállapításokkal. Ennek kapcsán kifejtettem, hogy minden közvetlen válasz elfogadja a kérdések előfeltevéseit, függetlenül attól, hogy megerősíti-e azokat, vagy cáfolja. Így tehát típuskonform válasznak a szemantikailag helyes és közvetlen válaszok számítanak (Kiefer 1983: 209). Azok pedig, amelyek valamilyen más formában, tehát közvetett módon nyújtanak választ, azt vonják maguk után, hogy úgy láttatják a válaszolót, mintha az kerülné a kérdés egyenes megválaszolását. Ezek a nem típuskonform válaszok, és azt a következtetést vonják maguk után, hogy valamilyen okkal tért el a hallgató a formailag illeszkedő válasz megfogalmazásától (Raymond 2003 – idézi Hayano 2012).

A bírósági kikérdezésben olyannyira fontos a típuskonform válasz, mint maga a verbális válaszadás. Megfigyeléseim alapján általában addig tesznek fel egy kérdést újból és újból, amíg nem érkezik meg a típuskonform válasz. Ezt támasztja alá az a megfigyelés is, hogy a bírósági kihallgatások során legsűrűbben előforduló szavak az *igen* és a *nem* (Dobos 2010).²⁷ A bírói közbeavatkozásnak itt is kiemelt szerepe van, ugyanis mindkét fél kérdéseire elvárják a típuskonform válaszadást.

A következő példában egy igazságügyi orvosszakértőhöz intéz kérdést az ügyvéd. A kérdésfeltevés előzményében az orvosszakértő egyik kollégájával már ismertette az emberölés során keletkezett szűrt sebekről szóló szakvéleményüket. Az ítélethozatal szempontjából kulcsfontosságú szerepe van a kérdésnek, ugyanis arra irányul, hogy a sértett védekezésre képes állapotban volt-e.

- (15) Ü: **azt tetszett mondani, hogy nem tervezett-szervezett harc volt.**
hanem védekezés ( ) a szakértői módszereiből arra milyen következtetést tud levonni, hogy a támadás. az egy előre **eltervezett tervezett-szervezett** szűrés volt-e vagy inkább az ellenkezője. egy indulatos, eszetlen szurkálásra lehet következtetni, >vagy valami más.<
S₁: én nem mernék erre vonatkozólag határozott állítást tenni, ( )
Ü: ezért kérdeztem azt, hogy abban az esetben, amennyiben a a (2.0) miután a sértett aludt, és álmából ébresztette fel akkor képes lehetett ilyen védekezésre, >tehát< a védekezés jellegéből, egy alvó ember védekezésére lehet következtetni? >tehát< előtte alvó emberről.
S₂: amit a kolléganő is elmondott, ahhoz csatlakozva, tehát a sértett mozdulata koordinálatlan ( )
S₁: hadonászó, kaszálo mozdulatra utalnak ( )

²⁷ Nem diskurzusjelölő funkcióval.

B: **tehát hogyha, hogyha valaki látja, hogy jön. késsel. felé. és nyilván ugye nem szalonnázni szeretne, mert mondjuk összevitakoztak előtte, akkor ilyen jellegű mozdulatokkal védekezik?**

S₁: **nem ( )**

Az ügyvéd szó szerint idéz a szakértői véleményből, amelyet meg is jegyez: „*azt tetszett mondani, hogy nem tervezett-szervezett harc volt*”. Ezt követően szintén ezzel a kifejezéssel teszi fel a kérdését: „*előre **eltervezett tervezett-szervezett** szűrés volt-e vagy inkább az ellenkezője. egy indulatos, eszetlen szurkálásra lehet következtetni, >vagy valami más.<*”.

Miközben a szakértő szavait idézi, a jegyzeteire néz, ahonnan látványosan felolvassa azt. Ezzel az erősen arculatfenyegető taktikával próbál egyértelmű választ kiváltani, amely nem éri meg, ezért a bíró közbeavatkozik. A félreértések elkerülése érdekében, hétköznapi nyelvhasználatra vált, és úgy teszi fel az ügyvéd kérdését, amelyre megérkezik az egyértelmű, közvetett *nem* válasz.

Bírói megkérdezés által tudomásomra jutott az az információ, hogy a jogi nyelvről hétköznapi nyelvhasználatra való váltás fontos stratégia a kérdező szempontjából, ugyanis ennek elmaradása súlyos félreértéseket vonhat maga után mindkét fél tekintetében, ez pedig befolyásolásra alkalmas lehetőség.

Összességében tehát a bírósági kihallgatásokban fontos szerepe van a típuskonform válaszoknak a félreértések, és ezáltal a befolyásolás elkerülésének érdekében. A típuskonform válasz hiányakor a bíró közbeavatkozik, és ő maga is kéri a preferált választ.

4.3.4. Megerősítés vagy cáfolás

Az eldöntendő kérdések jellemzően tartalmazzák a beszélők saját, egyéni preferenciáját, és az a válasz, amelyik azzal összhangban van, preferáltabb (Sacks 1987; Pomerantz 1984b; Heritage 1984 – mindhármát idézi Hayano 2012), bár mindkettő feltételeken releváns (Raymond 2003 – idézi Hayano 2012). Mivel az eldöntendő kérdések tartalmazzák a beszélők preferenciáját, a kérdező olyan formát próbál választani, amivel maximalizálja annak a lehetőségét, hogy az általa preferált válasz érkezzon meg (Pomerantz 1984b; Sacks 1987 – mindkettőt idézi Hayano 2012). Az eldöntendő kérdések tehát kifejezetten alkalmasak a befolyásolásra.

A következő esetekben az eldöntendő kérdések irányított jellegére hozok példákat, amelyekben a kérdező a két lehetséges válasz közül az egyiket valószínűbbnek tartja. A (16)-os és a (17)-es példákban a bírák pozitív megfogalmazásban teszik fel kérdéseiket, igenlő választ előfeltételezve. A válaszok meg is hozzák a várt eredményt: mindkét esetben pozitív válasz érkezik.

(16) B: **meghaladta** az ő hiányzását?

T: **meghaladta**, mert 22 órán vett részt ugye, és a 60 órás csoportba a fennmaradó 38 órát ő hiányzásként tehát hiányozta végig.

(17) B: Te **szeretnéd** a kapcsolatot tartani vele?

T: **Igen.**

Ezzel ellentétben, az alábbi három példában a bírói kérdésfeltevések negatív formában fogalmazódnak meg. A (18)-as példa *Nem nézett bele?* kérdésére egyértelmű, határozott tagadás érkezik a *Nem.* válasz által.

- (18) B: Ott volt a teherautó. Azt mondta rémlik. **Nem nézett** bele?
T: **Nem.**

A (19)-es példában a tanú nem egyszerű tagadó választ ad, hanem a *már* szóval kifejezi azt, hogy a kérdés idejekor ugyan tényleg nem dolgozott a felperesnél, de ez nem volt mindig így, volt olyan, hogy dolgozott nála.

- (19) B: felperesnél **nem dolgozik**?
T: **már nem.**

A (20)-ban pedig nem ad a tanú közvetlen negatív választ a negatívan megfogalmazott kérdésre, ugyanakkor nem is mond ellent neki. A kihallgatott hezitálását figyelhetjük meg, amit a *hát* diskurzusjelölővel is kifejez.

- (20) B: tehát önök **nem jártak ki** a tanyára?
T: **hát egyszer-kétszer.** ne tessék haragudni, akkor már elmondtam, hogy mi történt. én nem szeretnék már semmit se ( )

Elmondható, hogy az eldöntendő kérdések irányított jellegének elkerülése nemcsak igen nehéz feladatnak bizonyul, de a gyakorlatban akár az együttműködés elősegítésének céljából alkalmazható stratégia is lehet. Ezt az indokolja, hogy a magyar bírósági eljárásokban, mire beidézik tárgyalásra a tanút, már legalább egyszer, de sok esetben akár többször is kihallgatják őket addigra. Ezért ha a tanú eddigi vallomásaihoz igazítva teszik fel a kérdéseket, akkor úgy is lehet tekinteni az ilyen jellegű kérdésfeltevésekre, mint a cáfolás vagy megerősítés megadásának lehetőségére (vö. (20)).

4.3.5. Az egyéni preferencia kiiktatásának lehetőségei az eldöntendő kérdésekben

Az eldöntendő kérdéseknek a beszélők által preferált választ irányító tulajdonságát két módon lehet kiküszöbölni.

A bírósági eljárások során az figyelhető meg, hogy az eldöntendő kérdéseknél több választási lehetőséget is igyekeznek felajánlani. Ez magyarázatot ad a jogi kérdéstipológiával kapcsolatban arra, hogy miért csak választó kérdést határoztak meg, s eldöntendő nem. Úgy vélem, ezzel már alapvetően az eldöntendő kérdésekkel való könnyű befolyásolási lehetőséget szerették volna elkerülni, azonban ahogyan az az eddigi példák alapján is látható volt, sok esetben ez elkerülhetetlen.

- (21) B: akkor az ( ) hívta az alperest. **elérte, nem érte**?
T: nem.

A bíró a (21)-es példában nem csak pozitívan teszi fel a kérdést, hanem a negatív megfogalmazását is hozzáteszi, így próbálva kikerülni a kérdés irányított jellegét.

A (22)-es példa kapcsán szintén ezt láthatjuk. A bíró nem csak arra kérdez rá, hogy reakcióidőn kívül vagy belül volt-e, hanem annak a lehetőségét is felveti, hogy az nem állapítható meg teljesen egyértelműen, tehát a kettő mellé egy harmadik lehetőséget is felajánl.

- (22) B: a kettő közötti időtartam az mennyiben állapítható meg illetőleg az reakcióidőn belül vagy kívül van?

A (23)-as esetben arra láthatunk példát, amikor a bírő nem ismeri pontosan a választási lehetőségek megnevezését, mégis választó kérdéstípust használ. Ez nagyon fontos, ugyanis a választások felajánlásával befolyásolni is lehetne oly módon, hogy nem adunk meg minden lehetséges opciót, vagy pedig nem releváns is felajánlunk (Walton 2008). A bírő azonban úgy próbálta elkerülni a befolyásolást, hogy kisebb szünetek tartásával és a megnyilatkozás végén emelkedő intonációval jelezte, nem találja a megfelelő szót. A kérdés még nincs befejezve, további választási lehetőségek fennállását is lehetségesnek tartja, olyat is akár, ami nincs a birtokában. Amint a szakértő válaszol, a 3. fordulóban a bírő egyből megismétli a kifejezést, nyomatékositva ezzel, hogy az lehetett az általa keresett szó, majd a legvégén értelmezi a jelentését.

- (23) 1 B: megértettem. egy kérdésem lenne még szakértő úr. azok a tünetek, amiket a vádlott maga mond el, ezek milyen tünet, milyen (1.0) súlyosságú tüneteknek számítanak ezek >ezek< enyhe tünetek, ezek, (2.0)
 2 S: ő én ezt nem is így értékelném, hogy enyhe, hanem hanem részleges tün[eteknek] =
 3 B: [részleges]
 4 S: = mondanám tehát, hogy legelső alkalmazásnál ennél több tünet várható ( )
 5 B: tehát igazából ha jól értem akkor amellettt hogy ha ő vele szemben úgy ahogy ő elmondja gázsprét használtak akkor nem csak ezeket a tüneteket kellett volna a vádlottnak produkálni, hanem más tüneteket is.
 6 S: más tüneteket is ( )

A másik lehetséges mód az eldöntendő kérdések irányító jellegének a kiküszöbölésére, az -e kérdő partikula használata,²⁸ ugyanis képes enyhíteni a kérdés pozitív állításként való értelmezését és a kérdés kijelentés értékét is (Schirm 2011).²⁹ A preferált választ kiküszöbölő tulajdonságára utalóan az *anti-bias* kifejezést is használják rá (Gyuris 2014).³⁰ Lássuk a (24)-es példát!

- (24) B: melyik (0.5) ő mozgás indult el hamarabb, illetőleg a kettő között mérhető-e valamifajta idő, hogy előbb indult el a sértett neki balra és utána indult el az autó ugyanabba az irányba. az autó a menetirány szerinti jobb oldalba, vagy egy időbe, vagy egyik, hát különbség, ki volt előbb, mennyivel volt előbb, ezt meg lehet-e állapítani?
 S: álláspontom szerint meg lehet állapítani ( )

²⁸ Szintaktikai sokszínűsége és számos funkciója miatt az -e kérdő partikula többféle nyelvhasználati stratégia és nyelvi attitűd kifejezésére is alkalmas (Schirm 2011).

²⁹ Ezt a megállapítást Schirm (2011) a *nem* tagadósóhoz csatolt -e kérdő partikulás eldöntendő kérdésekkel kapcsolatban teszi, azonban jelen esetben én a partikula olyan sztenderd használatára vonatkoztatva értem, amikor főmondati eldöntendő kérdő mondatban -e a V-hez illesztett.

³⁰ Retorikai kérdésekben a *nem-e* összetétel sugallhatja a preferált választ. Ebben az esetben az -e partikula nem támogatja egyik választ sem, a *nem* tagadósó fejezi ki a beszélő előzetes ismeretét, ami nincs a közös háttértudásban (common ground), tehát privát információ (Gyuris 2014).

Ebben a kérdésfeltevésben amellett, hogy a bíró folyamatosan választási lehetőségeket ajánl fel, az ígék mellé -e kérdő partikulát is kapcsol: *mérhető-e valamiféle idő, meg lehet-e állapítani*. Ezáltal elkerüli azt, hogy a kérdéseket pozitív (mérhető valamiféle idő, meg lehet állapítani) vagy negatív (nem mérhető valamiféle idő, nem lehet megállapítani) megfogalmazásban kelljen megadnia (vö. pl. (9), (10)).

Végül lássuk a (25)-ös példát, ahol a bíró elkerüli a kérdés pozitív megfogalmazását, az alperes előző fordulókban elhangzó állításainak ellenére is. Ezáltal a tanú bármiféle magyarázkodás nélkül, közvetlenül adhat tagadó választ a kérdésre.

- (25) A: ( ) **pont alátámasztotta hogy igenis segített nekem bediktálni a feladatokat** csakhogy én miután nem kértem direkt nem kértem ennél a tesztfeladatnál segítséget, mert végre megörültem, hogy tényleg felméri a tudásomat ( )
 B: tehát fenntartja azt az első tárgyaláson tett nyilatkozatát, ő hogy ő utóbb bediktálta önnek.
 A: így van.
 B: jó. **igaz-e, bediktálta-e** ön az alperesnek a helyes válaszokat?
 T: **nem**.
 A: nincs több kérdésem, mert úgy látom nincs értelme ( )

Ez a példa is megmutatja azt, hogy a kérdések negatív vagy pozitív megfogalmazásának elkerülése milyen fontos lehet a kihallgatásokban.

5. Összegzés és konklúzió

A tanulmányban kísérletet tettem a bírósági kihallgatások során feltett kérdések tipológiájának árnyalására és azok befolyásoló tulajdonságainak vizsgálatára. Nagy hangsúlyt fektettem azokra a stratégiákra, amelyek alkalmasak a befolyásolás minimalizálására. Ez pedig azért kifejezetten fontos, mert a tanúvallomások bizonyítási eszközként való felhasználhatósága jelentős részben a kihallgatási módszeren múlik. A befolyásolás elkerülése vagy minimalizálása azonban igen nehéz feladat, ahogyan azt már az elméleti keret bemutatása is előrevetítette (2.1.), a korpusz elemzése pedig alátámasztotta. Bármilyen nyelvi elem alkalmas lehet adott szituációban a befolyásolásra. Egy igeválasztás, amely képes implikálni az esemény ágensét, egy kérdőszó használata, amely szűkebbre szabja a válaszalmazó grammatikai kategóriáját, vagy egy eldöntendő kérdés feltevése, amely preszuppozíciója által szintén alkalmas lehet a nyelvi befolyásolásra. Ugyanakkor ezeknek a nyelvi elemeknek az előfordulása nem jelenti azt, hogy a beszélő befolyásoló szándékával kerültek a megnyilatkozásba. Ezek alapján elmondható, hogy a kutatás során a második hipotézis, mely szerint a nyelvi elemek nem szándékolt befolyásolást is eredményezhetnek beigazolódott.

Ezzel szemben az első hipotézis, hogy a bírák az igazságos ítélethozatal érdekében a befolyásolás minimalizálására törekednek, melyek bizonyos nyelvi elemekkel tetten érhetőek, csak részben igazolódott be. Az elmondható, hogy a bírák kérdésfeltevéseikben a kérdések alapvető befolyásoló tulajdonságait is próbálják elkerülni. Ez megmutatkozhat az igeválasztás által, amellyel a cselekmény elkövetője implikálható (vö. (7)), a preszuppozíciók mellőzésére való törekvéssel (vö. (9)),

a kérdések időbeli sorrendjének betartásával (vö. (10)), és az irányított kérdések elkerülésével oly módon, hogy választási lehetőségeket ajánlanak fel eldöntendő kérdésekben is, és sűrűn alkalmazzák az -e kérdő partikulát (vö.(21)–(25)). A kikérdezettek válaszaival való befolyásolást pedig oly módon próbálják elkerülni, hogy elvárják a válaszadást (vö. (14)), amelynek típuskonformnak kell lennie (vö. (15)), ezt pedig nem csak saját kérdéseik tekintetében teszik, hanem a bíróság minden tagjának kérdésfeltevésekor. A bírák tehát törekednek a befolyásolás minimalizálására az igazságos ítélelhozatal érdekében. Ugyanakkor alkalmaznak befolyásolási stratégiákat is, de kizárólag információszerzés céljából, amely szintén az igazságos ítélelhozatal érdekét képviseli, ugyanis kellő információ hiányában nehezen lehetne igazságos döntést hozni. Ezt főként arculatvó (vö. (11)) és arculatfenyegető (vö. (13)) stratégiákkal próbálják elérni.

A kutatás eredményei a nyelvtudomány és a jogtudomány számára egyaránt fontosnak bizonyultak. A hazai nyelvészeti konverzációelemzés terén végzett kutatások köre bővült egy olyan sajátos, intézményesített társalgástípuson végzett elemzéssel, amilyenről eddig csak kevés adat áll rendelkezésre magyar viszonylatban. A kutatás eredményei pedig a gyakorlatban is alkalmazható tudást nyújthatnak a jogászok számára.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Németh T. Enikőnek, Németh Zsuzsannának, Maleczki Mártának, és a tanulmány anonim lektorainak, hogy értékes megjegyzéseikkel segítették kutatómunkámat. Továbbá köszönetet mondok azon bírósági szakembereknek is, akik a kutatáshoz szükséges anyaggyűjtést lehetővé tették és támogatták, valamint Szécsényi Tibornak a tanulmány technikai szerkesztéséért.

Hivatkozások

- Árva Anett 2003. A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. In Németh T. Enikő – Bibók Károly (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 11–35.
- Beach, Wayne A. 1985. Temporal density in courtroom interaction. Constraints on the recovery of past events in legal discourse. *Communication Monographs* 52/1:1–18.
- Brown, Penelope – Stephen C. Levinson 1987. *Politeness. Some Universals in Language Usage*. (Studies in Interactional Sociolinguistics 4). Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Dobos Csilla 2010. A diskurzusjelölők vizsgálata a tárgyalótermi kommunikációban. In Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.) *Új módszerek az alkalmazott nyelvészeti kutatásban*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 114). Székesfehérvár, Budapest: Kodolányi János Főiskola, Tinta Könyvkiadó. 90–96.
- Drew, Paul 2008. A bírósági interakcióban használt nyelv elemzése. [Analyzing the use of language in courtroom interaction, 1985]. In Siklaci István (szerk.) *Szóbeli befolyásolás II. Nyelv és szituáció*. Budapest: Typotex Kiadó. 273–286.

- Elek Balázs 2008. *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. Debrecen: Tóth Könyvkiadó.
- Farkas Ákos – Róth Erika 2004. *A büntetőeljárás*. Budapest: CompLex Kiadó.
- Fedor Anett 2014. Bizonyítás a kiemelt jelentőségű büntetőügyekben. *Magyar Jog* **2014/7–8**:444–454.
- Groenendijk, Jeroen – Martin Stokhof 1997. Questions. In Johan van Benthem – Alice ter Meulen (szerk.) *Handbook of Logic and Language*. London: Elsevier. 1055–1124.
- Gyuris Beáta 2014. A magyar eldöntendő kérdő mondatok tipológiájához. Előadás. Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2014. december 6. Budapest.
- Hámori Ágnes 2006. Jogi és bűnügyi diskurzuselemzés. Dominancia és barátságosság a Kulcsár-kihallgatáson. *Magyar Nyelvőr* **130/2**:129–165.
- Hayano, Kaoru 2012. Question design in conversation. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 395–414.
- Heritage, John 1984. *Garfinkel and Ethnomethodology*. Oxford: Polity Press.
- Heritage, John – J. Maxwell Atkinson 1984. Preference organization. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of social action. Studies in conversation analysis*. (Studies in emotion and social interaction). Cambridge: Cambridge University Press. 53–56.
- Heritage, John – Geoffrey Raymond 2012. Navigating epistemic landscapes. Acquiescence, agency and resistance in responses to polar questions. In Jan-Peter de Ruiter (szerk.) *Questions. Formal, Functional and Interactional Perspectives*. (Language, Culture and Cognition 12). Cambridge: Cambridge University Press. 179–192.
- Ibolya Tibor 2005. *Kihallgatási taktika a nyomozásban*. Kézirat. <http://ibolyatibor.atw.hu/Sajat/3.pdf> (2014. 12. 28.).
- Jefferson, Gail 1984. On the organization of laughter in talk about troubles. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 346–369.
- Juhászné Zvolenszki Anikó 2013. *Polgári eljárásjogi ismeretek*. Szeged: Iurisperitus Bt.
- Kengyel Miklós (szerk.) 2005. *A polgári perbeli bizonyítás gyakorlati kézikönyve*. Budapest: CompLex Kiadó.
- Kiefer Ferenc 1983. A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In Rácz Endre – Szathmári István (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 203–230.
- Kiefer, Ferenc 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* **38/1–4**:107–125.
- Kitzinger, Celia 2013. Repair. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 229–256.
- Komter, Martha 2013. Conversation Analysis in the Courtroom. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 612–629.
- Kontra Miklós 2006. Nyelv és jog. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Magyar Nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1018–1037.

- Lerch Ágnes 2003. A preferenciarendszer a verbális konfliktusban. In Németh T. Enikő – Bibok Károly (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Tanulmányok a pragmatika köréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 129–161.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Loftus, Elizabeth F. – John C. Palmer 1974. Reconstruction of automobile destruction. An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 13/5:585–589.
- Maleczki Márta 2007. Szemantika: Szerkezetek jelentése. In Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.) *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 124–138.
- Nemesi Attila László 2011. *Nyelv, nyelvhasználat, kommunikáció*. Budapest: Loisir Kiadó.
- Németh, Zsuzsanna 2015. *Four Repair Operations in Hungarian Conversations in the Light of Cross-Linguistic Examinations*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Németh T. Enikő 1998. A hát, így, tehát, mert kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94/3:324–331.
- Pomerantz, Anita M. 1984a. Agreeing and disagreeing with assessments. Some features of preferred/dispreferred turn shapes. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 57–101.
- Pomerantz, Anita M. 1984b. Pursuing a response. In J. Maxwell Atkinson – John Heritage (szerk.) *Structures of Social Action. Studies in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 152–163.
- Pomerantz, Anita M. – John Heritage 2012. Preference. In Jack Sidnell – Tanya Stivers (szerk.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell. 210–228.
- Raymond, Geoffrey 2003. Grammar and social organization. Yes/No interrogatives and the structure of responding. *American Sociological Review* 68/6:939–967.
- Resán Dalma 2011. A bírói pervezetés és szubjektivitás – befolyásolás a tárgyalóteremben. *Debreceni Jogi Műhely* 8/4. <http://goo.gl/WLBAOH> (2015. 05. 9.).
- Sacks, Harvey 1987. On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. In Graham Button – John R. E. Lee (szerk.) *Talk and Social Organisation*. Clevedon: Multilingual Matters. 54–69.
- Sacks, Harvey 1992. *Lectures on Conversation*. (Szerk.) Gail Jefferson. Vol. I-II. Oxford: Blackwell Publishers.
- Sajgál Mónika 2006. A beszédretorika módszerének alkalmazása az intézményes kommunikáció vizsgálatában. Társadalmi pozicionálás egy rendőrségi tanúkihallgatásban. *Argumentum* 2:115–133.
- Schegloff, Emanuel A. 1968. Sequencing in conversational openings. *American Anthropologist* 70/6:1075–1095.
- Schegloff, Emanuel A. 1988. On an actual virtual servo-mechanism for guessing bad news. A single case conjecture. *Social Problems* 35/4:442–457.
- Schegloff, Emanuel A. 2007. *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schegloff, Emanuel A. – Harvey Sacks 1973. Opening up closings. *Semiotica* 8/4:289–327.

- Schirm Anita 2007. A kérdések pragmatikája. In Várad Tamás (szerk.) *Alknyelvdok. I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 160–169.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. <http://goo.gl/BXvGVU> (2015. 04. 25.).
- Semin, Gün R. 2008. A nyelv mint a megismerés és a viselkedés szerkezetadó eszköze: Kérdés-válasz párok. In Síklaki István (szerk.) *Szóbeli befolyásolás I. Nyelv, gondolkodás, kultúra*. Budapest: Typotex Kiadó. 273–302.
- Semin, Gün R. – Klaus Fiedler 1996. Language in applied contexts. In Gün R. Semin – Klaus Fiedler (szerk.) *Applied Social Psychology*. London: Sage. 93–109.
- Semin, Gün R. – Christianne J. De Poot 1997. The question-answer paradigm: You might regret not noticing how a question is worded. *Journal of Personality and Social Psychology* 73/3:472–480.
- Stivers, Tanya – Jeffrey D. Robinson 2006. A preference for progressivity in interaction. *Language in Society* 35/3:367–392.
- Stivers, Tanya – Federico Rossano 2010. Mobilizing response. *Research on Language and Social Interaction* 43/1:3–31.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- T. Kis Marianna 2004. *Hétköznapi életünk befolyásoló üzenetei*. Szakdolgozat. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék.
- Varga Marianna 2015. *A kérdések szerepe a magyar bírósági diskurzusokban*. Szakdolgozat. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék.
- Verschueren, Jef 1999. *Understanding Pragmatics*. London: Arnold Publishers.
- Walton, Douglas 2008. *Informal Logic: A Pragmatic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Függelék

Konverzációelemzési átírási konvenciók

(Jefferson 1984)

- (.) mikropauza; nagyon rövid szünet, körülbelül egy szótagnyi hosszúságú
- (2.0) megmért szünet (másodperc.tizedmásodperc)
- [a bal oldali zárójel az átfedés kezdetét jelzi
-] a jobb oldali zárójel az átfedés végét jelzi
- = egyenlőségjel kapcsolja össze ugyanazon beszélő folyamatos megnyilatkozásának részeit, ha azokat a másik beszélő közbeszólása miatt az átírásban el kell szakítani egymástól
- hh hosszabb levegővétel
- igen? a kérdőjel emelkedő intonációt jelent, nem feltétlenül esik egybe a megnyilatkozás végével
- ( ) az üres zárójel érthetetlen közlést jelöl (a tanulmányban továbbá azokat a részeket is jelöli, amelyet titoktartási kötelezettségből kellett kihagyni)
- igen, a vessző folytatólagos intonációt jelez

- igen. a pont a szó végén eső intonációt jelez, amely nem minden esetben esik egybe a megnyilatkozás végével
- igen az aláhúzás nyomatékos, hangsúlyos közlést jelöl
- ige:n a kettőspont a magánhangzó megnyúlását jelzi
- > < a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója gyorsabb, mint a beszélő átlagos beszédtempója
- < > a jel két eleme közé eső beszédszakasz tempója lassabb, mint a beszélő átlagos beszédtempója

A szerzőről

Varga Marianna az SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Elméleti Nyelvészet Program hallgatója. Kutatási területe a társalgáselemzés és a funkcionális pragmatika, azon belül elsősorban a nyelvi befolyásolás vizsgálata jogi diskurzusokban.
Elérhetősége: vargamariannamanka@gmail.com